

د لوی استاد ارواښاد علامه پوهاند عبدالحي حبيبي د نولسم ټلن په وياړ!

پښتو

او

پښتونواله

Ketabton.com

پوهاند علامه عبدالحي حبيبي

۱۳۸۲ لمريز کال

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د کتاب پېژندنه

کتاب نوم : پښتو او پښتنواله

ليکوال : علامه پوهاند عبدالحي حبيبي

ټولونکې : بېنوا فرهنگي ټولنه

چاپکال : 1382ل / 2003م کال

خپرندويه : بېنوا فرهنگي ټولنه

چاپشمېر : پنځه سوه ټوکه

کمپوز / ډيزاين : جبار ترنگ

کمپيوټرچاري : بېنوا فرهنگي ټولنه

د خپرونو لړ : لومړی

زمور يادښت

بېنوا فرهنگي ټولني د خپل تاسيس له مهاله دا پلان او ارمان درلود چې نوموړې ټولنه به يو مرکزي خپروني ارگان لري، د ځوانانو، ښځو او نورو اړينو مسايلو په اړه به نوي خپروني لري، بوختوونکي او ارزوونکي پروگرامونه او غونډي به جوړوي، کتابونه به خپروي او

له دې جملې څخه يې گڼ شمېر غونډي جوړي کړې چې محسوسي او گټوري پايلي يې لرلي دي، مرکزي خپروني ارگان (ښکلا مجله) يې تر دې مهاله پنځمي گڼي ته رسولې ده او دا دی خپلو سترو ارمانونو ته د رسېدو پر لار يو بل د خیر گام پورته کوي او د لومړي ځل لپاره د هيواد او نړۍ د نامتو او نابغه ليکوال، پوهاند علامه ارواښاد عبدالحي حبيبي يو ډېر په زړه پوري او گټور اثر (پښتو او پښتنواله) خپروي.

دا اثر هغه نسبتاً اوږده مقاله ده چې په پرله پسې توگه د (کابل مجلې) د 1354ل کال په ټولگڼه (کلکسيون) کي خپره شوې ده چې د پښتنو قانون (پښتونواله) يې په خورا عالمانه، ژوره او بېساري توگه څېړلی او پښتنو و نړۍ ته يې ورپېژندلی دی.

دا چې نوموړې ليکنه له يوې خوا په خپل ډول کي ډېره نوې بڼه درلوده، چې بايد په يو ځايي ډول د هر چا لاس ته رسېدلې وای او له بل پلوه بېنوا فرهنگي ټولني وغوښتل چې د ارواښاد د نولسم تلين په اړه او همدارنگه د تبرک لپاره د خپلو خپرونو د لړ د لومړۍ گڼي په توگه دغه ډېر گټور اثر خپور کړي، ځکه نو د ټولني کارنده او ځيرک مرستيال ښاغلي عبدالجبار ترنگ د سترگو په رپ کي په ډېره لېوالتيا سره دغه بېساري ارزښتمنه مقاله سره يوځای، ترتيب، کمپوز، ډيزاين او سمه کړه او دا دی د يوه کوچني خو په منځپانگه ډېر بډای کتاب په توگه يې ستاسو درنو لوستونکو لاسونو ته در رسوي، هيله ده چې ور گټه به ځني تر لاسه کړي.

همدارنگه دا يادونه هم کوو چې بېنوا فرهنگي ټولنه غواړي چې دغه د کتاب خپرولو لړۍ د مهربان اللهج په مرسته وغځوي، چې په دې کار کي موږ د درنو فرهنگپالو او پښتومينو يارانو لاسنيوي ته سخته اړتيا لرو، ځکه وايي چې له يوه لاسه ټک نه خېژي، نو کتاب، مجله او ليکنه برابرول يې پر موږ د چاپ ځواني تاسو وکړي؛ که داسي وشي، نو ان شالله د گود فرهنگ پښې به مو بيا روغي او د نړۍ سترگي به يې نندارې ته را واورې.

تر همداسي يوه مهال پوري

د خدای (ج) په امان!

اداره

13/4/1382ل_کندهار

ټولنه يا اجتماع

په دې لاندې کړنښو کې زه د خپل وسه سره سم د پښتو اجتماعي روحيات، پسيکولوژي او عقلیت څه نه څه څرگندوم او هغه شيان چې د پښتو او پښتونوالي ځلي ځني او څارېږي، تر څېړني لاندې نيسم:

ټولنپوهان يعني اجتماعيون او د اجتماع علما Sociologists وايي: ټولنه يا اجتماع په موجوداتو کې يو خاص ناموس دی، چې هيڅ شی له دې څخه نسي وتلای، يو ژوندي جسم که انسان وي، که حيوان، که کوچنی ذره بيني مکروب، دا ټوله له خورا وړوکو کيمياوي ټوټو څخه جوړ سوي دي، او دا ټوټې له هغو بېخي کوچنو ټوټو ذراتو څخه مرکبي دي، چې په پښتو يې کک او په عربي يې جوهر فرد او په اروپايي ژبو يې atoms بولي، دا ککونه په طبيعت کې د ټولني خاصيت لري او دغه خاصيت يو د بل سره نښتون د ژوندون حرکت پکښې پيدا کوي. کوچني او لوی ژوي (حيوانات) ټوله په دغه اجتماعي خاصيت د ژوندون مجموعې لري، چې د دوی اجسام ځني ترکيب سوي دي، لکه د ژونديو شيانو اجسام چې د ژوند له مجموعو څخه جوړېږي، دغسې هم هر جسم او هر فرد له نورو سره نښت او يو ارتباط لري، په خزندو او چنچيانو او لویو حيواناتو کې هم دا خاصيت سته، هغه حيوانات چې نباتات خوري، بېلي ډلي لري او الوتونکي هم شخړ-شخړ الوزي، پيلان په زنگلو کې تر 150 پوري يو ځای په ټولنه کې گرځي، دغسې هم نور هگان يعني وحشي حيوانات لکه د افريقا بېزوگاني توکم-توکم دي او يوه نوه بېزو چې سيرکوپيتيکوس cercopithicus نومېږي ډله-ډله د خپلو مشرانو تر ادارې لاندې ژوندون کوي، مشر يې گوماري يا يې ژغوري، گوريلا او بابون تر دې لاسه اجتماعي ژوندون لري .

مگر انسان خو په يوه مصنوعي او عقلي اجتماع کې ژوندون کوي، او دا خپل اجتماعي حيات هم تر يواځني ژوندون ښه گڼي او اجتماعي نظامات او افعال يې پر مقايسه او استدلال او استنتاج ولاړ دي. پرته له دې څخه د انسانانو ځيني وحشي قبایل هم د ټولني روح لري، هره ټولۍ يې له څو کورنيو څخه جوړه سوې، لکه د اسټراليا، جنوبي افريقا او سيلان ځيني ټولني .

د موجوداتو دغه حال ته چې څوک ځير سي، نو داسې ورته ښکاره کېږي، چې "ټولنی ژوندون" د انسانانو دپاره طبيعي او حتمي دی او زړو پوهانو چې انسان مدني يې بالطبع باله، هم مطلب دغه و، چې اجتماعي احساس يې پر طبيعت او خاوره ور اخښلی سوی دی او د ده د ژوندون لوازم او اړتياوي هم په يوازيني ژوندون کې نسي بشپړ بدلای، د خپل ژوندون دپاره اړ دی، چې د نورو کومک او مرسته ځانته ومومي او د ټولني په سيوري کې ځان وژغوري

په حقيقت کې د انسان سعادت او کمال او نوري ټولي ښېگړي په اجتماعي ژوندون کې حاصلېږي او د ژوندون ټوله مزایا هم بېله اجتماع لاسته نه راځي، ولي چې انسان د نورو په مرسته د ژوندون فوايد او منافع لاس ته راولي او د سعادت ژوندون ته رسېږي او يو انسان يوازي او بېل ټوله ښېگړي نسي ميندلای

پښتو او اجتماع

پښتون ملت خو د تاریخي تحقیقاتو له پلوه هغه زاړه آریانان دي، چي دا څو زره کاله پرله پسې په دغه خپله ځمکه "پښتونخوا" کي پراته دي، په پښتنو کي تر اوسه هغه د آریانانو زاړه خواص او تاریخي مزایا لیدل کیږي، په اجتماعي حالاتو کي، خو دا یوه منلې خبره ده چي کورنۍ د ټولني منشا ده او د اجتماعي ژوندون زده کړه او وده هم لومړی په کورنۍ کي کیږي، اجتماعي عواطف او د ټولني د ورورگلوۍ سپېڅلي احساسات، خو لومړی په کورنۍ کي زېږي .

نو کورنۍ د ټولني یوه کوچنۍ نمونه ده، ډېري کورنۍ بیا سره یو ځای سي او یوه ټولۍ ځني جوړه سي، ډېري ټولۍ چي سره ونښلي، نو یو اولس ځني روغ سي، ډېر اولسونه نو ملت تشکیل کي، لکه پر جغرافي وېش چي هم له ډېرو کورنیو څخه یو ښار او له ډېرو ښارو څخه یو ولایت او له ډېرو ولایاتو څخه بیا یو مملکت جوړ سي.

دا خو یو طبیعي عام اجتماعي ناموس دی، چي د پښتنو ټولنی ژوندون هم پر دغه پیلامه ټینگ دی، په پښتنو کي "کورنۍ" خاص اهمیت درلود او ډېري کورنۍ چي ځانته یې خصوصي عقلي او ادبي او اولسي امتیازات درلوده، دغه خپل وضعیت یې پښت تر پښته ساتلی، کوم ځلمی که د ننگیالو تېر ته منسوب و، هغه به ضرور ننگیالی راوتلی، تر کورنۍ وروسته (پښه) خپل کام (زی) نور مراتب وه، چي په پای کي نو ټوله په پښتون گډېده او دا ټوله کورنۍ، تېرونه، د پښتون ملت اجتماعي شعبي وې، چي د اجتماع په علم کي "سلاویه ټولنه" ورته وایي او داسي ټولني د خپلوۍ، تناسل په رابطه جوړیږي او د دوی وینه او پښت هم تقریباً یو وي.

په سلاویه ټولنو کي دوه ډوله روابط سته، چي ځيني پر مندو سره وېشل کیږي او ځيني پر پلرو، پښتانه خو هغه قبایل دي، چي پر پلرو سره وېشل سوي دي، او "ابوت" پلارگلوۍ د دوی د وېش سته وه، د پښتنو "اسماً الرجال" به تاسي ته ښه ښکاره سي، چي هره ټولنه بېل پلار لري، او دا پلرونه په پای کي ټوله د پښتون په لوی پلار گډیږي او په دوی کي د پلار د قبیلوي وېش مسلسل عنعنات سته .

په زړو آریانانو کي هم، لکه چي داسي وېشونه وه، وکتوگیکر

W. Geiger. الماني محقق مستشرق لیکي چي پخوانو آریانانو هم داسي قبایل درلوده، چي سره خپل به وه.

په زړه اوستا ژبه کي ویس Vic او دغسي هم د هند په رگویدا زاړه کتاب کي دغه کلمه د کورنۍ او تېر او قبیلې په معنا راغلې ده، د ایران د داریوش د بېستون په لیکو کي (لومړی ټوک 65 وینا) کي هم د ایران زړې لس قبیلې ذکر سوي دي.

د اوستا او رگويدا چي د آرياناو زاړه کتابونه دي، د (ويس) کلمه کټ مټ د پښتو اوسنۍ کلمه (ديس) ده، چي په هغه زړه معنا په پښتو کي ژوندۍ او فقط (د) يې په (و) بدل سوی دی . دال او واو ډېر سره اوړي، مثلاً کندهار کي وايي کښېښوول، ننگرهار کي وايي کښېښودل، دوکتور گوستاولوبون د زړو آرياناو د کورنۍ په بحث کي ليکي:

"چي پخوا د دوی د ژوندون او معاشرت اساس په کورنۍ ټينگ و، ټوله خلق خپلو پلرو او نيکونو ته منسوب کېدل، بلکي دوی د خپلي کورنۍ پرستش کاوه او کوزده او تولد او تناسل يې مذهبي مبارک دودونه گڼل، نو له دې جهته چي د دوی پښت پاته سي او ټبر يې ډېر سي، زوی پر دوی ډېر گران او زېږېدل يې هم خوښي وه، د زوی نه درلودل يې د کورنۍ وړاني او د پلرو د نامه ورکېدل گڼل.

د هندي آرياناو په زاړه کتاب رگويدا کي هغه خوښۍ ذکر سوي دي، چي پخوا آرياناو به له خپلي کورنۍ څخه اخيستې، د رگويدا دغه جملې دلالت کوي، چي په دوی کي کورنۍ څومره قدر درلود:

"خدای تعالی د ژوندون واکمن دی

ما لك الملك دی، دې ښاغلي کورنۍ

سرو ته ورکوي، خدايه مور ستا مربي يو،

بې اولاده بې ښېگړي مو مه وژنې"

له دې لوړو تشریحاتو او تاریخي اسنادو تاسي ته ښکاره سوه، چي پخوا د پښتنو اجتماعي ژوندون پر کورنۍ بنا و او دا اجتماعي دود تر اوسه هم پکښي ټينگ دی.

دا څلور زره کاله چي دوی په دې خپلو گرانو ځمکو کي په خپلواکۍ اوسېدلي دي، دا زبادوي، چي د دوی اجتماعي وحدت کلک او يو د بله د خطر پر وخت خورا متحد او سره يو وه، د دې دپاره لازمه ده، چي مور تاريخ ته وگورو، په لاندي ويناوو کي به پر خپل ځای مور مفصل مثالونه د تاريخ له مخو څخه در وړاندي کړو.

وحیات؛ یا د ټولني نفسيات

طبيعي پوهان انسانان د رنگ پر اقسامو وېشي مگر اجتماعي فلاسفه ملتونه د روحياتو پر اصولو سره بېلوي. دوی وايي چي هر ملت ځانته بېل فکري او عقلي او روحي مميزات لري لکه د دوی جسماني خواص چي گونښي_گونښي دي، دغسي هم د دوی عقلي خصايص او روحي مميزات سره بېل وي، دا خواص د دوی قوميت او مليت جوړوي او هغه علم چي له دغو روحياتو او مميزاتو څخه بحث کوي پسيکولوژي Psychology يې بولي چي د افرادو جذبات

او روحي کيفيات بېل او د ټولنو او مللو دا بېل څرگندوي چي اخلاق او خصايف او گونبي دودونه او ځانته مشاعر او احساسات چي هر ملت يې بېل-بېل لري او هغه جذبات او ذهنيات او تصورات او اوهام او عقايد او نفسي چي يو ملت له بله بېلوي، دغو ته د ملت "اجتماعي نفس" يا ملي روح وايي د علم النفس او پسيکولوژۍ په اصطلاح خو "ټولنه" هغه بولي چي انفرادي مشاعر او احساسات يې په يوه مقصد پکښي غونډ او د "فکري وحدت" تر اصولو لاندې وي.

د ملتو دغه روحيات او اجتماعي نفسيات دي چي د دوی ټوله ښېگړې پورې تړلي او د هر ملت ثقافت او مدنيت هم له دغو څخه زېږي.

د هر ملت تاريخ د دوی د روحياتو ښکاره کوونکی او د نفسي خصايفو هندهاره، هره لوړتيا او بری او هر کښته توب او پرزېده چي يو اولس ته ورپېښيږي دغه د دوی د روحياتو اغېزه او نتيجه ده. گوستاولوبون وايي که انسان نابېره يوه پردي هيواد ته ولاړ سي لومړی شی چي دی يې هلته ويني د هغه قوم خپل خصوصي اخلاق او روحيات او مشترک جنسي صفات دي چي په ټولو وگړو کي څرگنديږي او دا ښيي چي هغه اولس ځانته يو بېل "روح" لري او اجتماعي نفس يې هم گونبی دی.

د دې علمي خبري مثال د دنيا په ټولو ملتونو کي څرگند ليدل کيږي په ټوله دنيا کي يهوديان کاغ، طماع، گټه خوښوونکي او روپۍ ټولوونکي دي. کورگاني توکمونو په تالا او يرغل او سخت ژوند ښه پوهيږي، کرنه او تجارت يې له لاسه نه راځي. د انگليسانو په ملي روح کي متانت او کلکه اراده سته. امريکايان عملي روح ډېر لري. هنديان روحاني ژوند او تصوف افکار غوره کوي، دغه "خصايف بارزه" يا اخلاقي او عقلي نواميس چي د ملت اجتماعي نفس ځني جوړيږي حقيقتاً د ملتونو د ارتقا يا لوېدو سبب گرځي او خورا درنې-درنې اغېزې هم لري

د پښتنو اجتماعي نفس او روحيات

لکه ټوله ملل چي ځانته خصايف او ملي روحيات لري دغسي پښتون هم يو بېل اجتماعي نفس لري چي دغه نو پښتانه له نورو ملتونو څخه بېلوي او د دوی د مليت تېره پر مخصوصو اصولو باندې اړدي د پښتون د ژوندون لاري، اداب، دودونه او د تفکر ډول او د ادب اسلوب او د خيالاتو او جذباتو رنگ بالکل له نورو مللو څخه بېل دی يو پښتون چي هر ځای وي دغه خپل خصايف دی له نورو څخه په پښتنواله بېلوي او د ده د پښتو روحي پلوشې هر ځای ځلوي، پښتانه ځانته بېل روحيات او گونبي نفسيات او اجتماعي دودونه لري چي دغه ټوله مور "پښتو او پښتنواله" بولو د پښتو او پښتنوالي توکونه او ارکان او نور لوازم او خصايف مور د مخه د طلوع افغان د 1315 کال

په گڼه کي وروسته بيا د کابل په کالنيو کي هم پښتنو ښاغلو ليکوالو شرح ورکړې وه. زه دلته د پښتو او پښتونوالي ارکان او عناصر نه شمېرم او نه يې څېرم، غواړم د نفسياتو او تاريخ له پلوه يې تحليل کړم.

اجتماعي علماوو او د بشر د لوړتيا د فلسفو پلټونکي روحياتو ته دومره ډېر اهميت ږدي چي گوستاولوبون ليکي:

"روزنه او نور ټول اړوونکي عوامل د انسان عقل او ادراک ته تغير ورکولای سي اما روحيات يې نسي ور اړولای او روحي خاصي نسي ځني بېلولای هغه وخت مور يو ملت له خپله حاله اوښتی بولو چي د ده ملي روح هم پر بله خوا وگرځي او ملي روحيات ځني ولاړ سي."

زموږ ملي روح يعني پښتو او پښتونواله خو هم پر دغه علمي اساس په پښتنو کي خورا ټينگه ده. هغه عوامل او اسباب چي "ملي روح" په جوړيږي يعني د "پښتو او پښتونوالي" په بڼه کي موثر دي دوه شيه ډېر مهم دي چي موږ يې د پوهانو د اقوالو په استناد لاندې څرگندوو:

❖ وراثت

❖ محيط

اتاريزم

جلال بك نوري، يو تورك اجتماعي پياوړی عالم وايي:

"دغه ملي روحيات او اخلاق او موروثه صفات او د نیکونو مزاج او طبيعت ډېر ځله زامنو ته په وینه کي راځي اوس تورکان داسي ډېر خوږونه لري چي دوی له نیکونو څخه اخیستي دي، د ملتونو د انقراض او انحطاط او لوړتيا او کښته والي اسرار هم په اخلاقي توارث کي دي چي په فرنگي ژبه يې اتاريزم Atarism بولي."

دا ملي روحيات او خصوص صفات چي د هر ملت د ښايست گڼه يا وياړ(عيب) گڼل کيږي له پلرو او نیکونو څخه زامنو ته رانقلیږي او ورو-ورو ټوله وروستني پښتونه نيسي او سوکه-سوکه د ملت په ټول نفوس کي استقرار مومي.

د ملتونو صفات، لکه جسماني صفات ټينگ دي، او په وراثت سره پر يوه ډول تل له يوه پښته بل پښت ته ځي، د پلرونو او نیکونو آثار په روح کي د هر ملت دايم او کلک پاتیږي.

د هر ملت تاريخ او ژوندون، خاصه نظامات، آداب، فنون، فلسفه او د وطنيت جذبات، ذکا، اخلاق او نور ملي خصوصيات د دوی له ملي پسيکولوژي، څخه زېږي او دغه پسيکولوژي هم په وراثتي اصولو جوړیږي، زمانه او محيطونه که د ملتو روحيات او د ژوندون لاري اړوي، په دغو تطوراتو کي هم د ملي روحياتو اغېزه څرگندوي، خپل ارثي نظامات او تقاليد ساتي او په اليشولو کي خورا سوکه وي په دې ډول ارث د يوه ملت د روحياتو ټينگه سټه گڼل کيږي.

په پښتو او پښتونواله کې ارث لوی عامل دی، ډېر د پښتونوالي عناصر او ارکان موږ ته په ارث له پلرونو څخه پاته سوی دی، د زرو-زرو کالو اخلاق او ملکات اوس موږ په ځانو کې وینو. زاړه پښتانه، خو پر پښتو او پښتونواله ډېر ټینګ وه، د دوی ډېر ښه-ښه او غوره راسخ ملکات او نور خویونه پښت پر پښت زامنو ته رانقل سوي دي.

د مثال په ډول به زه دلته یوه تاریخي مطالعه تاسې ته وړاندې کم:

ډوکټور گیګر الماني مشهور او معروف شرق شناس د زړو آریانانو پر اخلاقو داسې تبصره لیکي:

"دوی ته دا ښکاره وه، چې موږ له یوه ملته یو، نژادي او پښتي روابطو دوی په خپلو نیکو او پلرونو پورې نښلول، دوی خپله ژبه، دودونه او پښت مشترک سره باله، نو یې خپل ځان (آرین) بللی، چې معنی یې نجیب او شریف او اصیل ده، دوی هر ښه خوی او د خوښولو اخلاق د ځان مخصوص ارث ګاڼه او ځانونه یې لوړ بلل، پردو ته یې په سپکه سترګه کاته."

دې مستشرق په دې لوړو کلماتو کې مټ د پښتنو سنجیه ښکاره کړې ده، ملي غرور او د پښتونوالي ښاغلتوب او په دغو صفاتو کې ویاړل د پښتو او پښتونوالي رکن دی.

اوس چې ځینې خارجي محققین راځي او د پښتنو د خویونو او روحیاتو کتنه او پلټنه کوي، ټوله په پښتنو کې دا خاصیتونه ویني، یو ایرانی مدقق لیکوال او نقاد په دې باره کې داسې لیکي:

"هر فرد افغاني اول خودش و بعد قوم افغان را برگزیده خدا میداند، و هیچکس را در روی زمین، برابر افغاني نمی پندارد، که اعتدال این فضیلت را نگارنده برای ملت ایران ارزو میکند، وقتی يك فرد افغاني طایفه و قوم خود را برای نگارنده میشمرد، بیاد سخن (داریوش کبیر) افتادم، که با چه لهجه پر از مباحثات نژاد خودش را مینویسد . . . پارسی فرزند پارسی-ایرانی فرزند ایرانی "

په دې ډول، لکه ملي غرور چې له خورا زړې زمانې څخه پښتنو ته له نیکونو څخه میراث پاته دی، او خارجي پوهان یې هم مني، دغسې نور ټوله د پښتونوالي عناصر په ارث راغلي، او د زړو پښتنو روح دی، چې اوس ځلېږي، ملا عبدالباقي افغان څه ښه ويلي دي:

بل توکم — که د کافر مدح کوي له هر قسمه

نه پوهیږي، کل فرنگ دي د افغان تر سپي سي څار

محیط

بل مهم عامل چي پښتو او پښتنواله يې کلکه کړې ده، چاپېر يعني محیط دی، محیط پرتولو موجوداتو او مخصوصاً پر روحياتو او د ملتو پر راسخو ملکاتو درنې اغېزې کوي، اخلاق، دودونه، جذبات، نفسیات او نور ټوله د انسان مادي او معنوي خواص او مزایا د محیط په اختلاف تغير خوري، هغه آرياناڼ چي له پښتونخوا، يعني هندوکش، باختر او آرياکوسيا څخه ولاړه، د هند تودو مخکو ته ور شپوه سوه، هلته د دوی ټوله خواص هم وگگرځېده هغه چي په دغو غرو کي هلته پاته سوه، خصايص يې بېل دي او هغه آرياناڼ چي ايران ته ولاړه بېل راسخ ملکات او روحيات يې په خپلو نوو مېنو او هيوادو کي کسب کړه، هنديان، پښتانه، ايرانيان د اروپا ډېر ملل، لکه جرمني، انگليس، فرانس، ټوله آرياناڼ گڼل کيږي، مگر هر ملت پخپل هيواد او مخکه کي ځانته عقلي او روحي او بدني تطور وکړ. اوس چي موږ ورته گورو له ورايه ښکارېږي، چي دا پښتون دی، هغه هندي، هغه فرانسوی دی، او هغه بل جرمني دی.

دا ټوله د چاپېر مخصوص اثرونه دي، چي دا ملل يې سره بېل کړي دي. د مثال په ډول وايو د غرو او رغو د خلکو روحيات کلک او اخلاق يې متين او له رخاوته تش وي، د پښتنو د ژوندون چاپېر او جغرافي محیط او د هستوگي مخکي خو غرنۍ وي، نو ځکه د پښتنوالي په عناصرو کي هم داسي شيان گډ دي، چي د دې ځايو د مېشتو وگړو سره ښايي د پښتنو جغرافي موقعيت خو په پخوانيو پېړيو کي هم داسي و، چي دوی به له خپله ځانه دفاع کوله، او د خپلو غرونو استقلال به يې ساته.

دې محیط چي ژوندون يې په دې ډول و، په پښتنو کي دفاعي روحيات او جنگي اخلاق او ملکات داسي قوي کړه، چي "توريالی توب" د پښتنوالي مهم عنصر و، په نورو څېړنو کي به تاسي ته د محیط د اغېزو نڅښي په ښه ډول در څرگندي کړه سي.

د پښتنو عقلیت او اخلاق

ډوکټور گوستاولوبون پسيکولوژي پر دوه برخو وېشي :

1.عقلیت.

2.اخلاق.

لاندي پر بېلو_بېلو خواوو باندي بېل_بېل بحث کوم، مگر لومړی دا څرگندوم، چي کوم عوامل پر عقلیت او اخلاقو باندي اغېزه کولای سي؟

د ملتو پر عقلیت او اخلاقو دوه شيه اغېزه کوي:

1. فطرت.

2. محیط.

دا دوه شپه په گډه یوه گډه اغېزه لري او که یو د بله سره بېل سي، نو هغسي اغېزه به یې نه وي، هېگل د المان مشهور فیلسوف او اجتماعي عالم (1770 1831ع) وايي، چې پر يوناني ثقافت او عقلیت؛ طبیعت اثر نه درلود، ولي نور ملل د دوی په طبیعي محیط کي ولوېده، نو یې د يونان په راز عقلیت او ثقافت مینده نه کړ، مگر نور اجتماعي علما دې خبري ته ټینګ دي، چې اجتماعي او طبیعي محیطونه دواړه د ملتونو عقلیت او اخلاق تر اغېزي لاندې راوړلي، لومړی به د پښتنو پر عقلیت او اخلاقو د دې دوو اثر ښکاره کو:

طبیعی محیط

طبیعی محیط د مخکي او د هستوګي د خای جغرافي وضعیت دی. اوبه، هوا، غرونه، ډاګونه، رغونه ټوله بېل-بېل اثرونه لري، پښتانه خو د خپلو مخکو (پښتونخوا) په شنو غرونو او سرسبزو ډاګونو کي هستېدل د هلمند، ارغنداو، ترنک، گومل، کابل او کونړ آباسین پر شنو او زرغونو غاړو مېشت وه، یا په داسي غرونو کي یې هستوګه وه، چې په ژمي په واوره او په دوبي په وښو او ځنگلونو پټ وه، دغه خلک به د ژمي له سړو څخه تېښتېدل ناچاره وه، چې تودو خواوو ته ولاړ سي، پښتنو داسي اقوام "پوونده" بلله او پوونده د سړو غرونو او واورينو مخکو وګړي وه، چې په ژمي به تودو خواوو ته په ټولنه تلل، دې عامل پښتانه سره گډ کړل، او د دوی روحيات او عقلیت او اخلاق هم سره نژدې سوه، د ژبي بڼه یې هم ټینګه سوه.

دې د حرکت روح په پښتنو کي د ډېر یون توان او د سفر د زحمتونو گلول مینده کړل، پر غرونو، پر دښتونو، پر ځنگلو په زیار او ډېر مشقت تېرېدل او هر څه موانع به چې وه، له مخه یې لیري کول.

دغه د حرکت روح و، چې د پښتنو اخلاقي بڼه یې داسي قوي کړه، چې وروسته د غزنوي او غوري او هوتکو فاتحینو او اعلیحضرت احمدشاه بابا په فتوحاتو کي دوی په وارو-وارو شاوخوا ممالک د مېړو په څیر فتح کړل او هېڅ راز موانع یې حایل نسول.

د پښتنو طبیعي چاپېر د لمر په رڼو وړانګو ښکلی او په صافه هوا ډک و، دوی په داسي پاکو مخکو او غرونو او رغونو کي مېشت وه چې هلته بېله طبیعي دلچسپو مناظرو بل څه نه وه، روغتیا، طبیعي نشاط د قدرت د سپېڅلي ښایست ننداره دوی ته هر کله میسر وه، نو د دوی عقل او اخلاق هم سپېڅلي وروزل سوه.

اجتماعي محيط

د پښتنو اجتماعي محيط، لکه د مخه چي مو هم وويل ډېر ټينگ مبادي او ځانته مخصوصي ښېگړي درلودې، د دې اجتماعي او طبيعي محيط اثارو، چي په دوی کي ځيني ملي دودونه پيدا سوه، پښتانه په ژوندون کي د متقابل احترام ډېر پر خوا دي، د يوه کام يا کهول يو سړی به د بل کلي يا بل کام خواته ولاړ، ژمی، واروه اوره، په کلي يا قبيله کي د مدنيت په ډول دکان او د غذا او خوړو يا د هستوگي ځای هم نه و، نو دې کيفيت پښتانه ناچاره کړه، چي د مېلمنو دپاره ډېرې جوړې کي او په هر کلي کي د نورو قبيلو يا کهولو د مېلمنو د راحت دپاره ډېرې او کوټې دي، ولي که سبا د دې کلي سړی ها بل کلي يا کهول ته ولاړ، نو بې هوري احترام هم کيږي، دې روح په اوږدو زمانو کي د مېلمانه احترام او روزنه داسي د پښتنو په عقليت او اخلاقو کي دننه کړه چي په پای کي به په کلي کي تر هغو چا د ماشام ډوډی نه خوړه، څو مېلمه نه وي ورغلی، دغسي هم لکه چي د مخه وويل سوه، کورني روابط خورا ټينگ وه، نو د يوې کورنۍ يا د يوه کلي يا قبيلې چي به يو سړی لېږدېدی، يا به بې وزلي کېدی، دې کيفيت خو د هغې کورنۍ يا کلي اجتماعي عزت او درناوی ور وړاناوه، نو د پښتنو "بسپنه" يوه اجتماعي مؤسسه چي په نوې ژبه يې "اعانه" بولي، ملي دود سو. دغسي هم د پښتنو مخکي "پښتونخوا" په داسي ځای کي وې، چي د دنيا فاتحين ټوله پر دې خوا راتله، سکندر، مسلمانان، چنگېز، تېمور، بابر، نادرافشار ټوله په دغو مگځکو کي تېر سوه، نو پښتانه خو هم مجبور وه، چي له ځانه دفاع وکړي او خپله آزادي خوندي کي، د دې لپاره جنگي اخلاق په دوی کي قوي او "شجاعت" د دوی د روحياتو او اخلاقو ټينگ ټوک سو، د ميرځمنو په مقابل کي تل يو د بله وعده او وفا يې لازمه ده، دې خوی په پښتنو کي داسي اهميت وموند، چي پر وعده او وفا ځانونه بايلي. اوس چي مور لږ څه د محيطو اثر پر عملياتو او اخلاقو ښکاره کی نو به لږ څه د دې شيانو اهميت هم څرگند کو، گوستاولوبون وايي: "عقلي مزاج او فکري ساختمان هم په اولس کي متفاوت دي، عقلي خصايس او فکري ساختمان د هر ملت د تمدن او حيات عناصر گانه سي، په عقلي خصايسو ملتونه يو له بله سره بېلېږي او لکه بدني خصايس عقلي خصايس هم په سوالي نه اړول کيږي، هم دغسي دي. اخلاق چي د مليت ساتنه د او د ملټو عظمت او لوړتيا ټوله په دغو اړه لري، په ژوندون کي اخلاق دي، چي د انگليس کوچنی ملت يې پر ډېرو انسانانو حاکم کړی دی. "رشتيا هم دا ده، چي د پښتنو خپل پښتنوالي روحيات او اخلاق وه، چي دوی يې لوړ کړي او د دوی ثقافت او بري يې خپور کړی و، زه به په لاندې ابخاڼو کي په تاريخي او علمي دلايلو د لوړو ويناوو براهين وړاندي کم او د تېرو بحثو توضېح به وکم.

د پښتنو د عقليت او اخلاقو مظاهر (ژبه ، شعر ، متلونه ، قصې ، عنعنات)

دا پنځه شيان په ښه ډول د ملټو د عقليت او اخلاقو يعني روحياتو نمايندگي کولای سي، ځکه چي دا شيان په ورو_ورو او په اوږدو_اوږدو زمانو کي د ملت له روحياتو څخه تراوش کوي، نو که څوک وغواړي چي د يوه ملت روحيات وپلټي، ښايي چي د دغو شيانو له پلوه هم ورته وگوري، ولي چي په دغو شيانو کي د پسيکولوژي، مهم مواد پټ پراته دي، زه به د پښتنو د روحياتو د پلټني دپاره پر دې ټولو بېله_بېله څېړنه وکړم.

ژبه

ژبه د هر ملت پر عقلیت له دې پلوه دلالت کوي، چي په هر عصر کي د عقلي مظاهرو يو مهم مظهر ژبه ده، ولي چي ژبه په يوه پلا نه ده پيدا سوې او نه دغسي بشپړه اخلافو ته له اسلافو څخه راغلي ده، لومړی پلا خلقو پر خپلو اړتياوو سم ځيني الفاظ جوړ کړه، چي نوي شيان ميندل کېدل، نوي کلمات هم ورته جوړېده، چي شيان ور کېده، نو نومونه يې هم له منځه تله، نو په دې راز هره ژبه د يوه مستمر مرگ او ژوندون په مرحلو کي ځي، دغسي هم د ژمي اشتقاقات او تعبيرونه د هغه ملت د لوړتيا سره سم وده کوي، مثلاً که د فرانسوي ژبي يو د سلو کالو د مخه د لغتو کتاب وکتل سي، نو به د راډيو او تلوېزيون نومونه نسي پکي پيدا، دا خبره نو پر دې دلالت کوي، چي فرانسويانو هغه وخت دا شيان نه پېژانده.

په دې ډول هره ژبه د هغه ملت پر عقلیت ښه رڼا اچوي او د هر مملکت د طبيعت او محيط اثر پکي کېږي، پښتو ژبه هم د دغو ټولو عواملو تر اغېزې لاندې ده، پښتانه خو د غرو او دښتو خلق وه، دوی له بحره لېري پاته وه، ځکه نو بحري حيواناتو دپاره نومونه نه لري، بالعکس د دوی په ژوندون کي مالداري او پوندگي ډېره وه، حياتيې په غيلو او د پسو په محصولاتو کاوه، نو د پسونو دپاره ډېر نومونه لري، هر راز پسه په اختلاف د نوع او عمر نوم پکي لري.

اوبښ د دوی د حمل او نقل عمومي ذريعه وه، نو د دې حيوان دپاره هم په اختلاف د عمر متخلف نومونه سته، دا خو يې د اجتماعي محيط اثرونه وه، د طبيعي محيط اثر هم پر ژبه خورا ډېر دی، مثلاً پښتانه ډېر ځله په غرو کي مېشت وه، نو د ډېرو نومونه د اقسامو او اوزانو په اختلاف خورا په پښتنو کي ډېر دي: د طبيعي او مادي شيانو دپاره ډېر مترادف نومونه لري، مگر د معنوياتو او عواطفو او احساساتو دپاره ډېر کلمات نسته، ځکه په دوی کي پټه خوا سپکه او يو طبيعي او سپېڅلی ژوندون يې درلود، د سرور او لهو لعب او رفاه او نعمتونو نومونه لږ دي، ځکه چي دا شيان په پښتنو کي نه دي جوړ شوي، مگر د وير او ناورين نومونه لري، د هجومي اقداماتو لپاره هم متعدد نومونه لري، ځکه چي پر دې ځمکو ډېرومتهاجمينو تعرضونه او تالايي کړي دي.

له اخلاقي پلوه هم ډېر بد اخلاق په پښتنو کي نه وه، نو ځکه د هغو نومونه، هم نسته.

مثلاً: دله او ديوث په پښتنو کي نوم نه لري چي دا فعلونه نه وو، نو يې نومونه هم نسته د غرو د اقسامو بېل_بېل نومونه سته ولي چي د پښتنو ژوندون د غرو سره و.

د کېږدی هر دیرک بېل_بېل نوم لري، ځکه چي په دې د پښتنو روزمره ژوندون و.

هغه کلمات چي قوت او قدرت پکي پروت دی، سته، لکه غښتلی، پياوړی، گړندی، زغرده، اما د ضعيف دپاره موضوع کلمات لږ دي، يا نسته! ولي چي پښتنو ضعيف لږ ليدلي وو، ټوله غښتلي او توريالي وه.

د طبیعي مناظرو او موجوداتو دپاره ښه-ښه نومونه لري، ځکه چې د قدرت د لاس ښکلي شیان د دوی تر سترگو لاندې وه، رڼا، وړانگه، پلوشه، رینه(ضیا) مختلف ډولونه دي، د بارانو دپاره څو نومونه سته، ولي چې د دوی مخکې باراني وې، پسته، ووز، هېښمه، وسه او نور اقسام لري. په مملکت کې لوړې ژورې ډېرې وي، نو دې دوو حالاتو ته ډېر الفاظ سته، لوړ، بر، پورته، هسک، پاس، اوچت، جگ(بلند)، کښته، کوز، شپوه، څوړ، څوړ، لاندې(پائین) .

پښتنو پخپل اجتماعي محیط کې ځانته د ژوندون ځیني اصول درلوده، دا اصول (د پښتنو ليار) بولي او د پښتنو په ليار کې، جرگه، ننواټه، بسپن او نور دودونه داسې ټینګ دي، چې ټوله یې مني.

دا خو د پښتنو قانوني اجتماعي نظام دی، چې د دوی پر اصولي عقلیت دلالت کوي او اقتصادي نظام یې بسپن تر قانوني کنترول لاندې راولي.

د پښتو د لغاتو او کلماتو مطالعه دا ښکاره کوي، چې پښتانه عقلاً او فکرأ حقیقیون Realists يعني د خیالي او وهمي شیانو خوا ته یې لږ میل و، د دوی ادبیات هم ساده او سپېڅلي او طبیعي دي، خیالیت Idealism لږ پکښې ځلېږي، له ژبې څخه د پښتنو اخلاقي افکار هم څرګندېږي، مثلاً زهره هغه ستوری چې ماښام راڅیږي، ځیني پښتانه یې (مېلمه سترگه) بولي، ځکه چې دوی به ماښام ضرور مېلمه ته منتظر وه او یوازې یې ډوډۍ نه خوړه، نو دا د ماښام سترگه دوی "مېلمه سترگه" وباله، يعني هغه سترگه چې دا راوخته، نو مېلمه هم راځي.

په دې ډول که د پښتو لغتونه او کلمات له روحي پلوه تحلیل سي، نو د پښتنو پسیکولوژي ښه ځني څرګندېږي، پخوانو پښتنو خو د حقیقت Realism خوا درلوده، خیالي نمونه یې نه وه ایښي، يعني هغه شیان چې د دوی د عقلیت دایره هم تنگه نه وه، ځکه چې سرفي مشتقات دومره ډېر دي، چې پر اکثره انساني حالاتو باندي ښه دلالت کوي، او د دوی عقلي ارتوالی ښه څرګندېږي.

د پښتو ژبې تذکیر او تانیث چې پر افعالو او ضمایرو او کلماتو باندي جاري دی، دا رابښي، چې د پښتنو عقلیت هر شي ته په داسې سترگه گوري چې هغه فطرتاً ورسره ښايي، د رجولیت احساسات په دوی کې قوي وي، ځکه نو مذکر له مونثه سره نه گډوي نر ته بهل نظر لري، ښځې ته بهل. دقت او ښه پرتله کول او د هر شي تقدیر پر خپله اندازه استعمال یې پر خپله موقع، د ژبې له دې خاصیته ښه څرګندېږي او دا شیان، خو د عقلیت په تکامل کې هم لو برخه لري. الفردفوییه(1838_1912ع) فرانسوی د روحیاتو محقق لیکي، چې جرمنیان د احتیاج پر وخت ضروري کلمات جوړوي، کانټ او هیگل ځانته د ضرورت له پلوه ژبه جوړه کړېده عربي ژبه هم له دې خوا ارته سوې ده، نولدکه Noldke الماني مستشرق وايي چې د عربو شعراوو ډېر لغات په خپلو اشعارو کې په کوم تقریب په ځیني معناوو راوړې وه، وروسته لغت ټولونکو خلقو پر دغو کلماتو د موضوعو الفاظو گمان وکی او پخپلو کتابو کې یې درج کړه، مثلاً هیضم او هراس، چې د زمري په معنا یې راوړي دي، حال دا چې دا کلمې بېلي معناوي لري دا

خاصیت تر یو اندازې په پښتو کې موږ وینو، د پښتنو اجتماعي او جغرافي محیط ډېرې داسې کلمې میندلي دي، چې اوس موږ د پښتنو د روحياتو په پلټنه کې ښه کار ځني اخلو، د مثال په ډول لاندې تشریح وگورئ:

پسله 616هـ کال پر اسیا د پردیو تارا کونه او یرغلونه پیل سوه، چنگېز او زامنو یې لومړی پلا پښتونخوا او د دې ځای ودان ښارونه تالا کړه، وروسته گوډ تیمور، د خپلو پلرو یاد تازه کی، وروسته بابر هم د پردیو ناورینونه نوي کړه، تر بابر وروسته د ډهلي د پردیو پاچهی د پښتنو سره سخت جنگونه وکړه، په وارو_وارو د ډهلي د شاهنشاهی_عسکر راغله او غوښته یې چې د پښتنو آزادي سلب کې، او دوی مریان کې، دا تارا کونه پنځه سوه کلونه مسلسلاً پر پښتنو جاري وو، پښتنو پردی پاچهان خپل دښمنان گڼل، ځکه چې پر دوی یې زیل_زیل ظلمونه کړي وه، نو وروسته د پردی کلمه داسې سوه، چې د ظالم سره مرادفه یادېده دا کلمه هر ځای د غم او ناورین او ورانۍ او ظلم سره یو ځای سوه .

بالعکس، چې د پنځو سوو کلو دمخني پښتون ته پردی یا پردیواله کلمې ویلې وای، نو به ده د یوه ظالم، وحشي او ټولو انساني ښو صفاتو څخه عاري، یو سپی گانه.

له دې څخه موږ ته څرگندېږي چې پښتانه پخپل خصوصي او ملي عقلیت او اخلاقو کې په کومه درجه ټینگ او کلک وه او خپل مبادي او عقلي ساختمان یې خوښ او پر گران و، نو دوی پوره او گوئیست Egoists یعنی پر خپلو ښېگړو مین دي.

سید جمال الدین افغان وایي چې د پښتنو صوري هیکل او د تندیو کوتونه د دوی جسماني قوا او حماسي شوکت ښکاره کوي، دغسې هم د پښتو آهنگ او لهجه او د دوی ږغونه او د ژبي دروندوالی او صلابت یې دا رانښيي، چې د دې ملت مزاج خورا کلک او دروند او غښتلی دی .

نو د پښتو ژبي آهنگ او فقه الصوف او ادبي ساختمان او وینايي جوړښت او د پښتو ویونکو خلکو لوړ روح او متین اخلاق رانښيي او دا چې پښتو تر ظاهري ښکلو یا سره سمو کړو او پپیلو الفاظو ډېره معنا ته گوري او د خبرو حقایق تر ظاهرو کلماتو دوی ته درانه او اهمیت لرونکي دي، نو موږ د دوی ژور عقلیت او حقیقت روزونکی فکر ځني معلومولای سو له دې جهته هم پښتنو په خپلو ملي اشعارو کې د پردو ملتو مصنوعي وزن او تول نه دی ننه ایستلی.

شعر

د هر ملت اشعار د دی عقلي ژوندون ښه ښکاره کوي؛ اخلاق، دودونه، دیانت، عقلیت او نور ټوله خصایص یې پکښي پراته وي، په شعر کې د ملتو اجتماعي نفس او روحي ساختمان او فکري بڼه داسې ښکارېږي، لکه هنداره.

د پښتو په اشعارو کې د پښتونوالي مختلف مزایا پټ پراته دي او د پښتنو د طبیعي محیط او اجتماعي چاپېر یو صحیح مظهر دی، لکه د مخه مو چې وویل د پښتنو شعر هم لکه ژبه د دوی د حقیقي Realist عقلیت نمایندنده گڼل کېږي او هغه شعري نارې او ټولني او بدلي چې د پښتنو له کومو څخه راوتلي دي، د دوی د روحياتو خارجي صحیح او روڼه مظاهر دي.

شعرا د ملت په افرادو او کورنیو او ټولنو کې گډ وگړي دي، په هغه احساس چې نور وگړي متحس کېږي، یا هغه جذبات چې د ملت په زړه کې غورځنگ کوي، د شاعر روح هم کټ مټ د هغو تر اغېزې لاندې راځي، نو شاعران مور د ملتو د افکارو او روحياتو او اخلاقو ښه ترجمانان او نمایندگان بللای سو.

د پښتو ژبي اشعار خو دوه ډوله دي، یو هغه اشعار او بدلي دي چې مور یې لغړ او سپېڅلی ملي مال بولو او بل هغه شعرونه دي، چې پښتنو شاعرانو د عربو او دري پر ډول ویلي، د دوی ادبي او عروضي او قافیوي اغېزه لري او په افکارو کې هم څه نا څه پردو اشعارو ته نږدې دي.

هغه اشعار چې د وزن او قافیې او نورو خصوصیاتو له رویه بشپړ پښتو دي، هغه خو ټوله د پښتني عقلیت او تفکر نتیجه ده، مگر هغه اشعار چې عروضي دي او د پردو پر اشعارو سم ویلي سوي دي، په داسې شعرونو کې هم د پښتونوالي عقلیت اغېزه کړې او تر خپل ملي اثر لاندې یې راوستلي دي، دلته زه د خوشحال خان د کلیات له مقدمې څخه څو کرښې لیکم، چې په 1317 هـ ش کال کې مي لیکلي دي:

د پښتو شعر که څه هم په ډېرو شیانو او خواصو کې د دري او عربي اشعارو سره نږدېوالی او قربت لري، مگر بیا هم ځکه چې د محیط او قوم ذهني او روحي خواص پر ادب اثر لري، نو د خوشحال خان په کلام کې د پښتونوالي ډېر مزایا لیدل کېږي، د عشق دنیا او د مینې نړۍ یوه بېله دنیا ده د عاشق قلبي واردات او د ده تاثرات پر بل چا نه قیاسیږي، مگر ملي خواص او اولسي ممیزات هر کله په دغه دنیا کې هم اوڅارېږي او لکه ادب چې د روحي تجلیاتو هنداره ده، دغسې ټوله ملي ښېگړي هم پکښې برېښي.

پښتانه خو په فطرت کې ملي غرور او د روح لوړتیا لري، پښتون هیڅکله په هیڅ ډول داسې خضوع نه کوي، چې د ده ملي غرور ته صدمه ورسېږي، شبلي نعماني په شعرالعجم کې لیکي، چې نسبت و پارسي شعر ته په عربي شعر کې هر ځای د نفس عزت او غرور ساتلی کېږي، مین که څه هم و خپل محبوب ته اړ وي او وصال یې غواړي، مگر دی د گدا په څېر نه دی، البته جانباز دی، مگر غلام نه دی، د مینې مصیبت ته تیار دی، مگر ذلیل نه دی، مثلاً یو عرب شاعر خپلي مینې ته داسې خطاب کوي:

فلا تحسبي اني تخشعت بعدکم

ولا انستي بالمشي في القيد اخرج

يعني: "دا گومان مه کوه چي زه په تا پسې خاشع سوم او نه په بند سره زه له يونه پاتېرم"
بل ځای عاشق خپلي ميني ته داسي وايي چي ضمناً د خپل قوم مېرانه او تورياليتوب هم وربشکاره کوي:

اذا اسود جنح الليل فلتات ولتکن

خطاک خفاقا فان حراسنا اسدو

(عمر ابن ابی ربیعہ)

يعني: "چي ماښام د شپې وزر توري شي نو راسه مگر تپونه ورو ورو ږده چي زموږ ساتونکي زمري دي"
مگر په پارسي شعر کي عاشق د ميني په دنيا کي ځان دومره بايلي او بې خونده کيږي او د معشوق په مخ کي ځان دومره کښته کوي، چي ځان سپی هم بولي:

سحر امدم بکویت بشکار رفته بودي

تو که سگ نبرده بودي به چه کار رفته بودي

د پښتو شعر (مطلب وروستني عروضي اشعار دي) که څه هم له يوې خوا شديداً د پارسي تر اثر لاندي شوی دی، مگر بيا هم د پښتنوالي د روح لوړتيا پکښي ښکاره کيږي او پښتون عاشق هيڅکله ځان نه سپکوي او خپل غرور او د نفس مناعت نه بايلي په هغو ځايو کي چي د نورو په تقليد څه ويل شوي دي، داسي اشعار بېل دي.

د خوشحال خان په کلام کي د پښتنوالي لوړ او ژوندي روح ښه ځليږي، مثلاً په دې بيت کي د ځان لوړتيا په څه ښه ژبه محبوب ته ښيي:

مــــرگ لره يې واړه د ډهلي لښکر راغلی

ته لا د خوشحال په مرگ ځان روغ نه گڼې ننگ کړې

سربازي او تورياليتوب په عشق کي هم د ده سره ملگري دي او کورب ذلت او د تحقير کار نه مني.

په درست جهان به نه وي يو د ما غوندي رسوا بل

ورځم توره وکــــښلې چي مين واورم په تا بل

د پښتنو عشق هم ښکاره او سپېڅلی دی، پټ پټانه نه لري، په نره توره مينه کوي، د عشق په دنيا کي خو مين او معشوق ډېر د راز ساتنه او پټول خوښ لري، او نه غواړي چي څوک پر خبري سي:

ز شوق میروم و تو ننگرم در بزم

برای آنکه فند غیر در گمان دگر

عاشق د اغیارو او رقیبانو له بهري د خپل محبوب حال هم په ښکاره نه پوښتي:

بهر مجلس که جا سازم حدیث نیکوان برسم

که حرف آن مه نامهربان را در میان سازم

مگر د پښتنوالي په دنیا کي دا پټ پټانی نه سته، د پښتنو روح خو غلي اقدامات یا حیلې نه مني د پښتون مینه او میړخی رد بده ده، خوشحال خان هم وايي:

زه خوشحال کمزوری نه یم چي به ډار کړم

په ښکاره نارې وهم چي خوله یې را کړه

د پښتنو په روح او عقلیت کي پر ځان ویسا self-help په لوړه درجه سته، د دوی ځانوالی خورا قوي دی، د پښتون پسیکولوژي هم دومره ټینګه او کلکه ده، اساس او ولی یې پر "ځانوالی" ولاړ دی او خوشحال خان د پښتنوالي دا عالی روح په دې ډول ښيي:

د مـزریو مـړنتوب په لښکر نه وي

مټ یې هر کله یوازي پر خپل ځان وي

پښتانه د هر راز مشکلاتو په مخ کي ځان نه بايلي، په ثابت عزم خپل کار پر مخ بيایي، دا ثبات او استقامت د پښتنوالي عنصر دی، پښتانه نوي مبادي، په آساني نه مني، چي ويی منل نو یې بیا کورټ نه پرېږدي، خوشحال خان د پښتنوالي دا لوړ همت او ثابت عزم داسي راښيي:

که آسمان دي د مـزري په خوله کي ورکي

د مـزري په خوله کي مه پرېږده همت

لگنده یې دا چي د پښتنو شعر د دوی طبیعي ژوند او سپېڅلی خیال او حقیقت ته نږدې عقلیت او درانه او ثابت اخلاق او څاروي تر معنوي او وجداني خواوو حیاتي او ظاهري پلونه رڼوي.

متلونه

زما دا عقیده ده، چي د متل کلمه سوچه پښتو ده، اما ځيني خلك وايي، چي دا له عربي مثل څخه مښته سوې ده، که دا دوهم قول ومنل سي، نو په مښتاتو کي د عربي "ث" په "ت" ايشه سوې ده، مثلاً ميراث چي مښتن يې ميراث دی، د مثل کلمه به هم متل سوې وي، د عربي لغاتو پوهان وايي چي مثل يعني مثل(مانند) او نظير وروسته دا کلمه په ټولو حکمتو کي مستعمله سوه، ځيني وايي دا کلمه له عبري مثل څخه جوړه سوې او پر ټولو حکمتو او لنډو قصو او اساطيرو اطلاقيري په پښتو خو متل هغو لنډو ويناوو ته وايي چي د ښو معناوو او حکمتو څخه ډکي وي، په متلو کي ډېر ځله د ملتو د روحياتو خورا ښې-ښې نکتې پرتې وي، بلکي ځيني پوهان وايي چي تر شعر لا متلونه د ملتو پر عقليت ښه دلالت کوي، ولي چي اشعار د داسي خلقو له کومو راوځي، چي فکر او ذهن او عقليت يې تر عوامو لوړ وي، اما متلونه د عوامو له عقليته حکايت کوي او د متلو الفاظ لکه اشعار مصنوعي او معقول نه وي او د عوامو په ژبه وي.

نو متلونه د عوامو وگړو برغ وگڼل سي او دلالت يې پر روحياتو تر شعر، ټينگ او د ويسا وړ وي، متلونه د ملتو د اجتماعي ژوندون او د دوی د عقلي هويت ښکاره کوونکي دي، په مختلفو اوضاعو کي د تجربې او ازميښتو نتيجې دي، چي په لنډو کلماتو کي ځای سوي وي. پښتنو متل کړی دی چي "پردی- ښې نيمه خوا دي" يا "پردی کت تر نيمو شپو دی" له دغو څخه موږ د پښتنو بېل او ځانته درانه او مستقل افکار او روحيات استنباط کولای سو او لکه د مخه چي مو هم وويل، دوی هر کله ځان لوړ او پردي يې کښته بلل د پردو دودونه يې نيمه خوا گڼل او پر خپل مليت او پښتنواله يې داسي ويسا درلوده، چي د هر ظفر او بري دپاره يې خپل ځان کافي گانه.

پښتانه متل کوي: "جنگ په وسله کيږي او ننگ په غله" له دې متله موږ لاندي خبري استخراجوو:

د پښتنو اجتماعي ژوندون پر جنگ او ننگ ولاړ و، د دوی عسکري احساسات په خصمانه حرکاتو کي او د ننگ جذبات په خپلوی او روغه کي د ژوندون مدار وه "وسله" په دوی کي مهمه او هم د اړتيا شی وه.

دې اجتماعي اړتوب دوی زراعت او کرنې ته پاڅول، نو يې په اخلاقو کي زراعتي روح او د کرنې قدر کول داخل سوه، دا روح که څه هم د زړو آريانانو دی او ستا د دوی زراعتي حالت ښه څرگندوي، مگر په پښتنواله کي خو دغه زوړ روح تطور وکړ او د پښتنو روحياتو سره سم د ننگ دپاره يوه وسيله سوه، له دغه موږ ته اوڅاريږي، چي د پښتنو عقليت بې نتيجې حرکت نه مانه، او د علت او معلول، او سبب او مسبب په سلسله کي بې برخي نه وه.

د اجتماعي ژوندون اساس ننگ و، نو د ننگ دپاره غله او کښت ضرور و، دې کيفيت د پښتونخوا وگړي اکثر کرونکي او زراعت پېشه کړه. "پر پچه وخت کشمير يې وليد" دا متل موږ ته ښيي، چي پښتنو په عين ملي غرور او د ځان

په ویسا کي ځان نه ورکاوه، يعني په لږ څه له هوله نه وتل او نه يې ځايه تکبر درلود، د دوی عقلیت ظرفیت او د نفوسو لوړتوب له دې متله ښکاره دی.

"د ډېرو لرگی د یوه غوزی" د پښتنو د اجتماعي تعاون روح څرگندوي، چي د مخه يې مور په "بسپنه" کي بيان وکړ.

کله_کله په پښتو متلو کي د فلسفې گراني_گراني خبري هم راغلي او دا رابښي، چي د پښتنو عقلیت سوچه بدوي او غرنی نه و، د دوی په عقلیت کي ژورتوب و، مگر طبیعي رنگ يې درلود. د صني او موضوعي علومو نه و وهلی.

هغه فلسفي قوانین او څلی چي منشا يې فطرت دی، يعني هغه الهی سنن چي پر موجوداتو په مطرد او عمومي ډول جاري دي او قرآن عظیم يې په (لن تجد لسنه الله تبديلا) سره رابښي، د پښتنو په روڼ او رسا دماغ کي دغه مسلم اصول منلي سوي وه، او لکه یو فلسوف او پوه سړی چي د علم او فلسفې له پلوه تعبیر په کوي، پښتنو پخپلو سپېڅلو متلو کي هغه فلسفيانه افکار او خیالات ښه ځای او فلسفې له پلوه تعبیر په کوي، پښتنو پخپلو سپېڅلو متلو کي هغه فلسفيانه افکار او خیالات ښه ځای کړي دي، مثلاً دا فکر چي جهان زموږ د اعمالو د نتیجو د انعکاس ځای دی او هر سړي ته خپل عمل او د خپلو چارو جزا او مکافات رسيږي، په فلسفه کي ډېر زوړ دی، مولانا جلال الدین بلخي وايي:

این جهان کوه است و فعل ما صدا

این صدا ها باز گردد سوی ما

پښتانه دا قانون په اجتماعياتو کي تطبیق کوي، او د بدی جزا تر هغه سخته ورکوي مثلاً خوشحال خان وايي:

که په توره يې جواب ورکړې مردی ده

که وجود دې څوک آزار کاندې په چوب

دا متقابل نتایج او متقابل حرکات د پښتنو د ننگي او اجتماعي ژوندون جوهر دی، د ښو ښه نه هیريږي؛ د بدو بدتره جزا ورکوي هغه چي له نورو غواړي، له ځانه يې هم غواړي، حمید د ناموس او ننگ په ساتنه کي لومړی د بل دا ستایي، چي خپل دا هم وساتلای سي:

چي د بل ننگ و ناموس ساتلای نه سي

و به نه ساتي څوک خپل ننگ و ناموس

د پښتنو دا روح یا د اجتماعي فلسفې مسئله په دغه یوه متل کي ښه څرگنده سوې ده، چي:

"مه کوه په ما، و به سي په تا". په دې ډول پښتو متلونه د پښتنو د روحياتو او عقلیت هنداري دي که موږ وغواړو چې پر نورو متلو بحث وکړو، نو به مضمون ډېر اوږد سي، اوس مو فقط څو متله د مثال په ډول راوړه.

قصې

د پښتنو ملي قصې او روايات، لکه شعر او متلونه د دوی د پسيکولوژي خواصو څخه ډکي دي، د روغي ژوندون، د جنگ دودونه او آداب د عشق او ميني حالات او روحي جذبات د دوی ذهنیت او افکار د ملگرۍ او رفاقت لاري او حالونه شاعرانه حیات، شرافت، د ننگي سره علاقه مندي، تورياليتوب، دفاعي او هجومي احساسات، حتی د ښځو شريفانه اخلاق او ناموسداري او ننگيالييتوب، لنډه يې دا چې پښتني قصې ټوله د پښتنوالي خواص او مزایا لري او ښکاره کوي يې.

د پښتو قصې او نقلونه چې د ځيني ملي پهلوانانو Heroes پر سيرت او حیات مشتملي دي، شاعرانه سپېڅلي خواوي هم لري، موږ د مخه وويل چې د پښتو پر عروضي شعر د پردو اغېزي ډېري خيري پرته دي، مگر دا د نقلونو اشعار او نارې سپيني سپېڅلي دي او خاص د پښتنو په ژوند او روحياتو اړه لري، نو ځکه موږ تر عروضي اشعارو داسي بوبي او سچه پښتو نارې او بدلي د پښتنو د روحياتو په پلټنه کي مهمي گڼو.

دوکتور گوستاولوبون وايي :

"قصې ډېر ځله تر تاريخ صحيحي وي او د ملت حقيقي مشاعر څرگندوي، قصې هغه حوادث دي، چې د حکايت کوونکې عاقله په متاثره شوې وي "

نو د پښتو قصې هم داسي دي، چې د دوی ملي روح ښه اوڅاروي، که مضمون نه اوږدېدلای، نو ما به دا خبري ښي پستې شنلي او پلټلي وای، مگر اوس فقط مثلاً څو اشارې ورته کوم، د "فتح خان بړيڅ او رابيا" په نقل کي دا دواړه مینان پر ټولو واقعو سره ملگري دي پښتني ښځي په جنگ کي پخپله شاملېږي او توريالی دي، هغه وخت چې له شپېتو تنو ملگرو څخه يوازي فتح خان او د ده پښتنه مينه پاته سوه، نو سهار رابيا فتح خان ته د جنگ تشويق داسي ورکوي:

سر د سره پالنگه هسک کړه فتح خانه

رابيا گلي پونده ورته کړه سپريري

چې فتح خان لا له ځايه نه و راپورته سوی، رابيا د جنگ پر آس سپره وه، د غليم مقابلې ته تله، نو يې په خپل مين داسي ناره وکړه:

سر د سره پالنگه هسك كره فتح خانه

رابيا گلي پونده ورته كره سپره سوه

فتح خان په داسي حماسي رغ خواب ورکئ:

"که تتي د گواريو ځانگي تتي، يا مي خور يې يا مي مور يې، څو يې نکړم، پر دا سپينه سينه پڅي."

په پای کي فتح خان يوازي د جنگ پر ميدان پاتېري، نو وايي:

"يو که بوټی هندوستان مي بوټی_بوټی= په سپيتانه کي خلاص نه سو، اوس راواړوه د سپينو چرو موټی."

له دغو نارو څخه به د پښتنو جنگي احساسات او د دوی د ښځو روحي او معنوي غښتلوالی او لوړ مقام تاسي ته ښکاره سي، چي د پښتني عقل او اجتماعي مزاج او فکري ساختمان هم تر پښتون کښته او ضعيف نه و.

د پښتنو پاک او سپېڅلی ژوند او د عفت او ناموس دارۍ حيات د پښتني اخلاقو څخه دی، يعني د پښتنوالي روح، دوی په عفت او پاک لمنۍ کي ساتلی دی، د ښادۍ او بيبو نقل زموږ په قصو کي خورا شهرت لري، عاشقانه احساسات په خورا تېز او تر هر څه اثرناک او اغېزه لرونکي دي، هم د پښتنوالي روح نسي مغلوب کولای، ښادي خو پر بيبو مين و، او بيبو هم د ده په مينه کي لېونۍ وه، مگر د دوی عشق هم د عفت تر سيوري لاندې و او د بيبو ته تر واده د مخه معاشقه لوی پېغور او ناوړه وه، ځکه نو چي يو وخت ښادي له بيبو څخه خوله غواړي، بيبو دا خواست نه مني او ناره پر کوي:

"چي دا ښادي هلك و ما يې تل اودې څړۍ= اوس چي دا ښادي را لوی سو نو د ما غواړي خولگی."

په پای کي ښادي چي پښتون ځلمی و، د دې خپل بې ځايه خواهش په پښمانۍ او د دې دپاره چي ځان د دې اقدام له پېغوره وباسي، له وطنه ورکېري او کلی کور ټوله پرېږدي.

ښادي ولاړ ورك سو، تېر، كهول يې پرېښود، بيبو خو د ده په مينه کي سوځي، يوه ورځ چي د بکوا پر دښت کاروان تېرېري، نو د دې خپل مين ور په يادېري، وگورئ په څه آرمان ناره پر کوي:

"کاروانونه د بکوا پر دښت تيرېري= کاروانونه د بکوا پر دښت تېرېري، ښادي ورسره نسته، په دا نور کاروان مي مينه نه ماتېري، زما آرمان ښادي مي بايلو."

په دې ډول د پښتو ملي قصې، لکه آدم خان او درخانۍ، مومن خان او شېرينۍ، جلات خان او شمایلې، موسی خان او گلکمۍ توردلی او شاهوگله او نوري_نوري د پښتنو د پسيکولوژي روڼي هنداري دي.

عنعنات

عنعه یعنی له نیکونو او تېرو پښتنو څخه، خوله پر خوله او پښت پر پښت رانقل سوي شيان او دودونه هم، لکه ژبه او شعر او قصص د ملي روح ښکاره کوونکي او څرگندونکي دي، پښتانه ډېري عنعنې لري، خورا ډېر دودونه او رسوم سته، چي له زړو پښتنو څخه معنن تر مور پوري راغلي دي، په پسيکولوژي تحقيقاتو کي دې خوا ته په غور کتل کيږي او دا عنعنات د فوکلور اساسي ټکي دي، زه دلته فقط څو عنعنو ته اشاره کوم:

پښتانه وايي، چي د مېراني باد راوالوت، نو د ځينو پښتنو پر لمن ونښت، داسي پښتانه په اجتماعي ژوندون کي "لولمن" لري، دوی د رياست او مشرتوب وړ دي، د ځينو پښتنو پر مټ ونښت، دا قومونه توريالي او ننگيالي دي، يعني حربي استعداد يې تر ټولو غالب دی، دغه باد د ځينو قومو پر ژبه ونښت، نو د دې پښتنو مرکه او نطاقي او د علم او پوهني خواص نصيب سوه، له دې عنعنې څخه د پښتنو د عقلي مزاج او روحياتو دا درې اساسي تېري ښکاري:

1. د رياست او اداري مشرتوب قوه.

2. حربي استعداد او جنگي روح.

3. علم او پوهنه او وينا او علمي تلقينات.

پښتانه ښځو ته په مخصوص نظر گوري او په پښتنواله کي د احترام مقام لري، ډېر ځله نارينه د وريندارگانو د ناموس د ساتني دپاره سرونه بايلي، حتی د پردو ملټو ښځو ته هم کټ مټ په دغسي سترگه گوري.

د پښتنو په عنعناتو کي "د پلو روی" خورا اهميت لري، پښتون د خورلني پلو محترم گڼي او تر ډېرو گټو يا انتقامي اقداماتو تيريږي، په جنگ کي چي د مېرمن پلو منځ ته راسي، کلی مقاطعه او متارکه وسي، پښتون چي هر څومره په قهر وي، خو د پښتنې خور پلو ته گوري او کورټ يې تش نه پرېږدي.

ننواتې

ننواتي د پښتنو يو عنعنوي د عذر غوښتلو ډول دی او د کلو-کلو دښمنۍ او عداوتونه په ننواتو له منځه وځي او داسي وي، چي د يوه خورا لوی کار يا لوی خصومت د غذر او بخښني دپاره مغلوب يا مجرم سړی د خپل کلي يا کام سپين ږيري او ستانه خپل مقابل ته ورلېږي، کله-کله چي امر ډېر مهم او د بخښلو قابل نه وي، نو خپلي ښځي په ننواتي ورلېږي.

دا ننوتی دومره اهمیت لري، چي پښتون مري، خو ننوتې نه کوي، مگر کې وکړه، نو د ده مقابل پښتون هم ضرور دغه مني او دی بخښي.

د پښتنو له صفاتو څخه ده، چي ننوته به نه کوي او کې وکړه، ها مقابل يې هم ضرور مني، په دې ډول نور ډېر د پښتنوالي عنعنات سته، چي ځيني يې "خادم" او "الفت" زموږ پښتنو ليکوالو ليکلي دي. له دغو ټولو څخه دا ښکاره کيږي، چي پښتانه اخلاقاً په هجومي روح کي خورا زغرد او تند او بيا په بخښنه او عفو کي هم مړني دي. کې انتقامي جذبات تاوده دي، عفو او بخښنه او د عذر غوښتلو منښت يې هم سته.

دا وه د پسيکولوژي ځيني اساسي څلي چي مور لنډ_لنډ څرگند او په دې لار کي مو استفاده ځني وکړه، ځکه چي مضمون اوږديري، او د پښتنوالي د ښېگړو محتوا هم مور ته اوس ممکنه نه ده، نو به دا بحث لنډ کوو او فقط د پښتنوالي او پښتو ځيني تاريخي نتايج به وښيو، چي پخوا د دې پښتنوالي لمر پر نړۍ څه تجليات درلوده، او پښتانه د دغو روحياتو او سپېڅلو اخلاقو په اغېزو څومره لوړ سوي وه؟ او په تاريخ کي د پښتو او پښتنوالي څه نخښي سته؟ دا تاريخي کتنه به هم لنډه وي.

د پښتنو د لمر ځلښت په تاريخ کې

د پښتنوالي روح، لکه لمر داسي دی، چي هر وخت په برېگڼې او ځلښت کي و او دی. د پښتنوالي اخلاق او د پښتنو روحي او عقلي مزاج او د دوی معنوي جذبات او غرايز، د دوی سپېڅلي مشاعر داسي دي، چي هيڅ وخت يې ځان نه دی پټ کړی او پښتون ته يې تاريخي لوړتوب او شهرت هم بخښلی دی، په زړو آرياناوو کي تقريباً درې تر څلورو زرو کالو د مخه هم پښتنو شهرت درلود. د هند په زاړه کتاب ريگويد کي د دوی نوم په "پکنه" سره راغلی دی. او په هغو لسو کامونو کي شمېرل سوی دی، چي دوی د آرياناوو زوړ تاريخي جنگ کړی و .

نينوس او سميلراميس د آشور شاهانو د خپل عظمت په وخت کي هم پر باختر خپلي حملې کولې، اما د دې ځای خلکو سخت جنگونه ورسره وکړه د آشور د ميخي خطو زاړه آثار چي پيدا سوي دي، دا ښيي چي 1100 کاله تر مېلاد د مخه يو آشوري بريالی تگالات فالازار Tagalath Phalazar په دوڅلوپښتو قبيلو کي اراکوتو(ارچوتوس)، هراهوتي او نيسع او نيسا هم ذکر کوي، مگر دغو قبایلو دا فاتح بيوته مات کی او ځان يې آزاد کی

ارکوتو(ارچوتوس) خو د يونانيانو آراکوسيا Arachosia يعني قندهار دی، چي په پهلوي رخوت وه او عربو رنج او رخد کړ

هراهوتي harahuate چي په اوستا کي هم راغلی او په ريگويد کي سوس وتي ذکر سوی دی، ارغنداو دی

اما نيسع يا نيسا غالباً اوسنی نېش دی، چي د قندهار شمالي مغربي خوا ته کاین دی او د زاړه مدنیت آثار هم پکښي ښکارېږي، او مسعودي اسلامي مؤرخ (332هـ) د بست او داور او رخج سره یو ځای د (نېس) په ډول راوړی دی له دې څخه ښکاره سوه، چي پښتانه پخوا هم یو توریالی قوم و او د پردیو مریي توب یې نه مانه.

هیروډوټس د یونان زور مؤرخ چي تر میلاد د مخه (425-480) کاله اوسېدی، پښتانه د "پاکتویس Paktves" په نامه او د پښتنو او پرېدي قبيله یې "پاروتي" راوړې ده.

د مؤرخینو پلار هیروډوټس وایي :

"هغه خلک چي د هند شمال ته د "پاکتي ایکی" په مملکت کي پراته دي، د هستوگي ډول یې د باکتریانو (بلخیانو) دی، دوی خورا توریالی او جنگیالی دي، چي د خشیاراشا (465-486 ق م) هخامنشي فاتح سره وه او پوستینان یې اغوستي وه، لویي-لویي د غشو لېندی او خپلي وطني چرې (پېش قبض) یې درلودې"

هلبرانت Hellebrandtr لیکي:

"په ریگويد کي راغلي دي، چي په آراکوسیا (قندهار) کي یوه قبيله ده، چي (واسودیوا یې باچا او د ده زوی سوداس) و، دې قبیلې د سنده تر روده پوري بری وموند او جنگي کارنامې یې د افسانو او نقلو په ډول مشهورې وې تر میلاد د مخه (327-329 ق م) چي مقدوني سکندر د افغانستان پر خوا هندوستان ته تېرېدی، پښتنو د دې بریالي سره خورا سخته مقابله وکړه، د قندهار خلکو د ده سره جگړې وکړې، د نورو پښتنو په غرو کي هم سخت زحمتونه پر ورغله، د صوات په لته کي د یونان دا فاتح چي ټوله اشیا یې نیولې وه، ټپي هم سو.

د سکندر سره د پښتنو مقابله خورا شهرت لري، د پښتونخوا یو غر په یونانیانو کي خورا مشهور دی، چي د یونان زور افسانوي پهلوان "هرکول" هم دا غر نه و نیولی، مگر سکندر پر دې غره یرغل وکړ او پښتنو ډېر یونانیان پکښي مړه کړه.

سکندر په پای کي مجبور سو او له بهري پر شا سو، وروسته چي پښتنو دا ځای تخلیه کړ، نو سکندر ځني تېر سو، يعني سکندر په خپل قوت پښتانه نکره مات.

آریان او کنټ کورث د دې غره قوم Arne (آرن) مگر یو بل مؤرخ ډیوډوره یې Arnas لیکي چي دا غر په تاریخ کي "عجیب غر" بلل سوی، چي د پښتنو د مېراني په سبب چا نسوای مسخر کولای او سکندر په خورا زحمت او داسي تلفاتو تر "پښتونخوا" تېر سو، چي ډېر سپاهیان یې مړه او نور خورا په ستونزو سوي وو.

د ډیوډور مؤرخ په قول، نو ځکه سکندر د پښتنو له بهري بېرته هند ته پر دې خوا نه راغی، ناچاره سو چي د بحیره عرب پر خوا ځان ایران ته ورسوي، او ډېر عسکر یې د لوړي او تندي څخه د بلوچستان په ریگو کي مړه او په 324 ق، م کي یې ځان فهرج ته ورساوه، تقریباً درې کاله یې د پښتنو له لاسه ناورینونه ولیدل.

البرمالي مؤرخ ليکي:

چي د پښتونخوا په خاورو کي د يونان سپاهيانو داسي بدي ورځي وليدې چي دوی به دا خيال کاوه، چي د خپلو زړو پهلوانانو عمليات نوي کوي، دلته په دوی کي هم چمونه وسوه، لکه دوه ويشت پېړۍ وروسته چي په دغه ځای کي پر انگرېزانو راغله

له دغو تاريخي بياناتو څخه ښه څرگنديږي، چي پښتانه له پخوانو پېړيو څخه دغسي مستقل او آزاد او په مليت مغرور او توريالي او گړندي وو او د دوی د پښتوالي روح په هغه وختو کي هم ځلېدی او شهرت يې درلود، چي ټولو مورخينو د دوی ښېگړي ذکر کړي او د آرياناڼو په زړو کتابو کي يې نوم هم ذکر سوی دی.

د گريکو بوديك مدنيت

صنایع د هر مدنيت او هر ثقافت نمايندگي په ښه ډول کوي، حتی ډېر ځله پوهان په صنايعو څخه د مللو افکار او روحيات هم معلوموي پر صنعت باندي، محيطي عوامل او سياسي او تاريخي حوادث هم اغېزه کوي.

يو صنعت چي له يوه محيطه بل ته نقل سي په دې نوي محيط کي نوی رنگ مومي او د دې محيط پر تقاضا ځان سم کي، لکه د مخه چي مو وويل د سکندر د فتوحاتو پر وخت په پښتونخوا کي ډېر يونانيان پاته سوه او چي سکندر ولاړ نو دوی په باختر کي يو سلطنت جوړ کي، دوی خپل يوناني ثقافت او مدنيت ورسره راوړی و، وروسته 600 کاله تر ميلاد دمخه د هندوستان د بودا دين هم دې خوا ته راغی، دا دوه مدنيتونه سره گډ سوه، د پښتنو روحي تجليات وو، چي دلته يې يو تاريخي مدنيت چي نه د هند و، نه د يونان ايجاد کي، دا مدنيت او صنعت چي د پښتونخوا د خلقو قريچي او د دوی محيطي او اجتماعي او روحي عواملو منځ ته راوړی و، د اسلام تر راتلو پوري دلې و، په باميان، باختر قندوز او د کابل شمالي خواوي، هډه، پېښور، ټکسيلا او د اټک ها خواته يې ډېر ښه_ښه آثار اوس هم موندل کيږي. د دې صنعت نفوذ اوسنيو مورخينو لکه: هاکن فرانسوی، فوشه، جون مارشل انگليس، گوډار او نورو په ښه ډول پلټلی دی او دا را ښکاره کوي، چي د پښتنو تاريخي عظمت د صنعت او فکر او فلسفې او سياست له خوا هم خورا ټينگ و. او اغېزې يې په هند کي تر کشميره پوري تللي وې، لکه د کشمير د ډورک او ټکسيلا د اولي اونک ستونونه چي دا اغېزې ښه ښکاره کوي

د عربو او اسلام بری

مور د مخه د پښتنو د روحياتو په بحث کي وويل، چي دوی زاړه مبادي ښه ساتي او چي نوي مبادي يې ومنل بيا يې نو ژر پرېږدي.

د اسلام مقدس دين چي پښتنو ته راغی، نو دوی لومړی د مسلمانانو سره ډېري سختي مقابلي وکړې، مگر وروسته چي دوی دا مقدس دين قبول کئ، نو يې داسي فداکاری ورته وکړې، چي يو لوی مملکت، لکه هند د دوی په توره د اسلام په دين مشرف سو .

احمد بن يحيى بغدادی اسلامي مؤرخ چي په بلاذري مشهور دی په (255 هـ) کي ليکي:

"د هجرت په 30 کال ربیع بن زياد بن انس حارثي د سيستان له خوا په هرمند او داور راغی او وروسته يې بست او زابل (قندهار) فتحه کړ، مگر د سيستان د رزنج خلکو خپل اسلامي امير ايستلی و، نو حضرت علي (رض) بېرته د جمل تر جنگ وروسته ونيوی، د حضرت معاويه (رض) په عصر کي بيا مسلمانانو هغه ځايونه ونيول، چي خلک يې له اسلامه بېرته اوبستي وه، کابل هم په دغو کي و، وروسته بيا د کابل پاچا رتبيل مسلمانان و ايستل، مگر بېرته مسلمانانو کابل، بست، رنج، داور ونيول، د عبدالملک بن مروان (65-86 هـ) په عصر کي بيا د رتبيل سره جنگونه وسوه او دا خواوي له 30 څخه بيا تر 100 هـ کاله مسلمانانو څو واره فتح کړې "

په دې ډول پښتنو لومړی د مسلمانانو فاتحينو سره کلکي مقابلي وکړې، مگر وروسته چي د اسلام په پاک دين سو، نو بيا يې دې دين ته ښې فداکاری وکړې، هغه وخت چي د سند اسلامي فاتح محمد بن قاسم د 90 هجري کال په حدودو کي ملتان او سند فتح کول، د دې اسلامي بريالي سره پښتانه هم وه او پر هغه خوا يې اسلام خپور کئ.

په (375 هـ) کي د پښتنو لوديانو څخه يوه بريالي شېخ حميد په ملتان کي د سلطنت اساس کېښود، دې پښتون او د ده کورنۍ تر ډېره په پښتنواله خپله پاچهي وچلوله او د هندوستان د راجگانو څخه يې ځان وساتي.

وروسته چي امير ناصر سبکتگين په 367 هـ کي د غزني پاچا سو، پښتانه د دې پاچا ملگري سوه او دې پاچا هم د زابل (قندهار) له پښتنو سره خپلوي وکړه، ځيني مورخين وايي، چي د ده په لښکر کي چي د هندوستان د حملو دفاع يې کوله، دوه زره يا لس زره، پښتانه وه د ملتان له لوديانو سره هم د سبکتگين د خپلوی له امله دوستانه روابط درلوده.

تر دې وروسته د سبکتگين زوی زابلي محمود چي مور يې د کندهار پښتنه وه، د غزني شاهنشاهي لوړه کړه، پښتنو د خپل خوريي سره ډېر کومکونه وکړه، د هندوستان فتوحات او د بخارا، ايران بری ټوله د پښتنو په تورياليتوب وه، يميني د غزنوي عصر مؤرخ وايي: چي پښتانه د اجل په څېر يا د وري زمري په ډول پر غليم ورتله، پر کوتلو خاته، لکه برېښنا پر زنگلو ننواته، لکه هوسۍ پر غرو لوړېده، لکه سپل په غرو کي شپوه کېده "

يو پښتون د هندوستان په فتوحاتو کي د پښتنو مېرانه په دې بيتو کي په فخر او حماست بيانوي:

تر کو نامردو داسي ودنگل له نام و ننگه

زه يو پښتون وم چي ولاړ وم د سلطان تر څنگه

توره په لاس په سره اور د عرصات و ختم

له بت شکن سره به دژ د سومنات و ختم

پښتانه مورخين د پښتنو جنگي مشرانو او ملکانو نومونه، چي د سلطان محمود په لښکر کي وه، بيانوي، يو جنرال يې خالو خان و، په دې لنډۍ کي هم له گومله د دې جنرال د لښکرو راتگ ښوول سوی دی:

چي د خالو لښکري راسۍ!

زه به گومل ته د خپل يار ديدن له ځمه

دغه د پښتنو کومک و، چي د محمود زوی مسعود د ايران په فتوحاتو کي موفق او وروسته يې وغوښته چي ولاړ سي، بغداد هم فتح کي او د اسلامي خلافت مرکز غزني ته رانقل کي او غزنوي شاهان د ايشيا او اسلام په پاچهۍ ومنل سي

تر غزنوي پاچهانو وروسته د غور پښتانه بريالي سوه، دوی هم د پښتنوالي د روح په برکت ټوله هند فتح کئ، د غوري سلطان شهاب الدين مېراني د قطب الدين ايبک برياليتوب او بيا په هند کي د پښتنو پاچهانو کارنامې تاريخ نسي هېرولای، د سوريانو پښتنو شاهي، خو په هند کي د عدالت او عظمت او مدنيت دوره وه، د شېرشاه سوري عمرانات او د ثقافت او تمدن خدمتونه د تاريخ په زرو ليکي تر اوسه هم د هند په مختلفو رياستونو کي د دغو پښتنو کورنۍ حکمراني لري.

د کورگانيانو په پاچهۍ کي چي لومړی پښتانه د بابر په ملاتړ ودرېدل او هند يې ورسره فتح کئ، وروسته د ډهلي گورگانيانو وغوښته چي د دوی خپل فطري حق يعني آزادي ځني سلب کئ، مگر پښتنو خو مريي توب نه مانه، نو په دې دوره کي پښتانه ټوله پر خپله ننگه ولاړ وه، چي تر پايه يې خپله آزادي له لاسه ورنه کړه.

د پښتنو ملي پهلوان او نامتو سردار او اديب خوشحال خان خټک د دې ملي جنگو سردار و او د پښتنو ملي اديبانو د خټکو کورنۍ او د مومندو تورياليو د پښتنوالي د استقلال غوښتنو روح ښه ښکاره کئ او د گورگانيانو پر خلاف يې په خپل ملت کي داسي تبليغات وکړه، چي په پای کي د پښتنو له مريي توبه ناکامه سوه.

پخپله په افغانستان کي هم پښتانه د برم او جلال خاندان وه، د هوتکو او مرحوم حاجي ميرويس خان مېرانه او د ده د کورنۍ محمود او اشرف فتوحات خو ښکاره دي.

بیا د نادر افشار په مقابل کي د پښتنو ټینګار د پښتنوالي یوه ننداره وه، د هرات د ابدالیانو جنګونه د دې فاتح سره مشهور دي، یو کال د قندهار ښار محاصره وه، په دې په پافشاري کي د پښتون شاه حسین او سیدال خان ناصر سپه سالار مېرانه زموږ نه هیریري .

د هند له خوا چي نادر افشار بېرته راځي، دې فاتح د خپلو غنایمو د ساتني لپاره د خیبر پښتنو ته د لاري ججه ورکړه، نو ځني راتېر سو ، ځکه چي ده ته د پښتنو د توري برینښه ښکاره و .

تر نادر افشار وروسته چي اعليحضرت لوی احمدشاه بابا د پښتنو پاچا سو، نو دې ښاغلي پښتون د پښتنو د پښتنوالي لیاقت او کشورکشایي ښه وچلوله، احمدشاه بابا د خپل ښاغلي پښتون ملت په ملګری او توره اووه اته واره پر هند یرغلوته وکړه، د هند مسلمانان یې د کفارو له تسلطه وژغورل د مرهټو جنګ د هندوستان له لویو جنګو څخه دی، چي پنځوس شپېته زره پښتانه تقریباً لسو لکو تنو سره وجنگېدل، ټوله یې مات کړه، تر دوو لکو تنو پوري یې مړه کړه او مرهټیانو ملا یې ور ماته کړه اې مارسپن انگلیسی مؤرخ وايي:

"احمدشاه په آسانی سره د ډهلي پاچا سو او لکه محمود غزنوي او محمد غوري څو واره یې پښتانه په هندوستان راوبهول" . . .

کرانت ډفه انگلیسی مؤرخ لیکي:

"د پاني پت جګړه د هندوستان د مهابهارت تر جګړې وروسته لو جګړه ده، په درو ورځو کي پښتنو لویه فتحه وگټله " یو پښتون شاعر برهان خان چي په دې فتوحاتو کي د احمدشاه بابا سره و، د دې جنګ سببونه د پښتانه شهنشا له خولې داسي بیانوي:

احمدشاه بادشاه په جارو وویله

د غزا په نیت ووزمه له کابله

یا به قتل کړم کفار په هندوستان کي

یا به پرې کړمه کله پرې باندي خپله

په دې ډول احمدشاه بابا د پښتنوالي په ننگه هندوستان ته څو وارې ولاړ، او د خپلو اسلافو محمد او محمود یاد یې تازه کئ، د پښتنو لویه لمن له دې ښه ښکاریري، چي احمدشاه بابا که څه هم هند فتح کئ، بخارا یې ونیوله، پر خراسان یې تسلط وموند، مګر په دغو سرو هیوادو کي یې د هغه ځای بادشاهان بېرته په شاهي کښېنوله او د پښتنوالي لوړ همت او عالیجنابي یې ثابته کړه، تر احمدشاهي دورې وروسته هم د پښتنوالي روح مړ نه و، ډېر ځله

يې شاوخوا برينس کاوه، وزير اکبرخان غازي د کابل او جلال آباد جهادونه او د سردار محمد ايوب خان غازي د ميوند غزا او بيا د غازي محمدنادر شاه شهيد د ټل او جنوبي خوا جهادونه نه هيروي.

تر دې ځايه مو د پښتوالي د ورځ ځيني رڼاوي او برېښناوي په تاريخي ادارو کي ښکاري کړې، دا خو يوه لنډه تاريخي کتنه وه، که مو مفصل ليکلای، نو د پښتنو د توري او اخلاقي اقتدار پرته، د دوی مدني او عمراني او ادري خدمتونه هم ډېر دي، چي ليکل يې بېل_بېل کتابونه غواړي، په پښتنو کي علما او د فن او پوهي خاوندان او بريالي شهنشاهان او نامتو دلاوران او پهلوانان تېر سوي دي، لنډه خو يې دا چي د پښتوالي روح يو ژوندی او نه مړ کېدونکی روح دی، چي نن ورځ پر پښتنو او د دې زمانې پر ځلمو لازمه ده، چي خپل مفاخر او د پلرو او نیکو د پښتوالي ښېگړي را ژوندی کي او د خپل مليت په روڼ تاريخ ووياري، ما دا څو کرښي د پښتوالي په علمي پلټنه او سپړنه کي اوس وکښلای سوې او خپلو پښتنو ته مي وړاندي کړې، گوندي د تېرو پښتنو اروا خوښ او د اوسنيو ځلمو لپاره د پښتوالي درس وگرځي.

نتیجه

تر دې ځایه مو د پښتنوالي د ورځ ځیني رڼاوي او برېښناوي په تاریخي ادارو کې ښکاري کړې، دا خو یوه لنډه تاریخي کتنه وه، که مو مفصل لیکلای، نو د پښتنو د توري او اخلاقي اقتدار پرته، د دوی مدني او عمرانې او ادري خدمتونه هم ډېر دي، چې لیکل یې بېل-بېل کتابونه غواړي، په پښتنو کې علما او د فن او پوهې خاوندان او بریالي شهنشاهان او نامتو دلاوران او پهلوانان تېر سوي دي، لنډه خو یې دا چې د پښتنوالي روح یو ژوندی او نه مړ کېدونکی روح دی، چې نن ورځ پر پښتنو او د دې زمانې پر ځلمو لازمه ده، چې خپل مفاخر او د پلرو او نیکو د پښتنوالي ښېگړي را ژوندی کي او د خپل ملیت په روڼ تاریخ وویاري، ما دا څو کرښي د پښتنوالي په علمي پلټنه او سپړنه کې اوس وکښلای سوې او خپلو پښتنو ته مي وړاندې کړې، گوندي د تېرو پښتنو اروا خوښ او د اوسنیو ځلمو لپاره د پښتنوالي درس وگرځي.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**